Петечел О.Ю.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ АГРЕСІЇ

УДК 343.91:343.541

Проблема деструктивної поведінки особи завжди була предметом вивчення дослідників з різних галузей науки (психологія, соціологія, кримінологія і інші) протягом багатьох століть. З постійним розвитком людства постійно змінюються і прояви агресії, особливо у сьогоднішній час політичної та економічної кризи. Розповсюдженість агресії в XX-XXI столітті все більше і більше привертає увагу науковців до цього феномену. Все частіше у засобах масової інформації з'являються повідомлення про терористичні акти, військові конфлікти, масові безпорядки, насильство з особливою жорстокістю. Останнім часом Україна особливо звертала увагу до себе проявами насильства з боку осіб, які повинні були б захищати від негативних проявів агресії. Сьогодення України все частіше і частіше пов'язують з негативними, руйнівними процесами послаблення суверенітету та незалежності держави. На жаль, уже буденними і звичними звучать слова «агресія», «агресивність», «агресивна поведінка», «насильство» тощо. Більшість деструктивних проявів у поведінці пояснюють проявами агресії у різних її формах. А тому проблема вивчення природи агресії та її вплив на поведінку в сучасному суспільстві є досить актуальним.

Складність вивчення агресії зумовлена різновекторною та міждисциплінарною спрямованістю даного явища. Пояснення даному феномену намагалися знайти біологи, психологи, психіатри, філософи, соціологи, педагоги, правники. В науковій літературі можна знайти багато аспектів вивчення даної проблеми, але в більшості випадків вони стосувалися окремих елементів, проявів феномену агресії.

Вивчаючи наукові здобутки з вивчення феномену агресії останніх 15 років, варто відзначити, що сучасні погляди науковців на проблему агресії можна розділити на кілька рівнів: філософський (Гальона Є.О., Котляров Л.П., Чеботарьова Н.В.), соціоло-

гічний (Волянська О.В.), психологічний, педагогічний (Шарапова О.В.), правовий (Благута Р.І., Таційй М.С., Тужеляк Н.М., Храмцов О.М.), психіатричний (Дячук А.М., Задорожний В.З., Первий В.С., Прокопович Є.М., Хоміцький М.Є.), міжнародно-політичний. Окремо слід виділити значний вклад в дослідження феномену агресії психологів у сфері загальної психології (Кравчук С.Л., Крайнюк В.М., Мазоха І.С., Спринська З.В., Третяков С.П.), медичної психології (Ісаков Р.І., Шебанова В.І.), соціальної психології (Дроздов О.Ю., Ісаєнко О.С., Шкрабюк В.С.) педагогічної та вікової психології (Бовть О.Б., Гайдукевич Г.А., Галушко Л.Я., Завацька Н.Є., Запухляк О.З., Кіричевська Е.В., Кірейчев А.В., Клименко Ю.О., Ломова Т.О., Лящ О.П., Матяш-Заяц Л.П., Мелоян А.Е., Мізерна О.О., Мойсеєва О.Є., Павелків В.Р., Павелко І.І., Федух І.С., Хархан О.М., Шебанова С.Г.), юридичної психології (Ваврик Т.Ю., Морозова Т.Р., Ярош О.В.).

У зв'язку з цим в літературі важко віднайти єдине бачення визначення цього поняття. Варто погодитися з позицією Морозової Т.Р., що на сьогодні не проведено комплексних досліджень, в результаті чого у підходах авторів до побудови пояснюючих моделей домінує категоричність та однобічність[18].

В даний час термін «агресія» вживається надзвичайно широко.

На буденному, побутовому рівні термін «агресія» ототожнюється із насильством. Легального, законодавчого визначення даному поняття немає. В юриспруденції термін агресії більш менш розроблений міжнародним публічним правом. «Агресія – в сучасному міжнародному праві будь-яке незаконне з погляду Статуту ООН застосування сили однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави або народу (нації)».

Тлумачні словники української мови також здебільшого розкривають даний термін з точки зору воєнних дій між двома і більше державами, надаючи цьому поняттю політичний зміст.

Так, Словник української мови агресію пояснює як неспровокований збройний напад однієї держави на іншу з метою загарбання її території, ліквідації або обмеження її незалежності [27].

Аналогічне визначення міститься і в новому виданні Словника української мови 2010 року [26] та Великого тлумачного словника сучасної української мови 2009 року, однак уже містить деяке пояснення окремих видів агресії, зокрема інструментальної.

Звертаючись до дефініцій поняття, зазначимо, що «Словник-довідник соціального працівника» визначає агресивність як емоційний стан і риса характеру людини. Характеризується імпульсивною активністю поведінки, афективними переживаннями – гніву, злості, прагненням заподіяти іншому травму (фізично чи морально) [12].

У психології під агресією розуміють тенденцію (прагнення), яке виявляється в реальному поводженні або фантазуванні, з метою підпорядкувати собі інших або домінувати над ними.

У психологічному словнику дається поняття агресії (від латинського «aggredi» – «gradus» – крок, «ad» – на, тобто «нападати», «рухатися на») як індивідуальної або колективної дії, спрямованої на нанесення фізичної або психологічної шкоди, збитку або на знищення іншої людини або групи людей. У первинному сенсі бути агресивним означало «рухатися у напрямі мети без зволікання, без страху і сумніву» [9]. Подібне визначення міститься і в Психологічному словнику під ред. Петровського А.В.[23]

У психологічному словнику за ред. В.І. Войтка міститься поняття агресивності, що пояснюється як емоційний стан і риса характеру людини. Характеризується імпульсивною активністю поведінки, афективними переживаннями – гніву, злості, прагненням заподіяти іншому травму (фізично чи морально). В агресивному стані особа може повністю втрачати самоконтроль. А. інколи розглядають як стенічний активний прояв фрустрації. У зв'язку з цим А. визначають як реакцію на обставини. Проте А. виникає і в результаті наслідування зразків або використовується людиною як навмисний засіб для досягнення мети. Причиною А. може бути афект неадекватності, який виникає внаслідок незадоволення потреби особи в самоутвердженні. Протилежним А. вважається стан депресії. Якщо агресивний стан більш типовий для грубої, нестриманої людини, то депресія характеризує невпевненого в собі індивіда. А. може виявитися і у стриманої людини після ряду

фрустрацій. Тоді А. виступає як ситуативна і короткочасна реакція і не визначає глибинної сутності людини. Перебороти А. допомагає усунення причин, які її викликають. Поведінка людини у стані А. значною мірою залежить від її характерологічних рис і особливо від її виховання [24].

У психологічному словнику-довіднику Приходько Ю.О., Юрченка В.І. під агресивністю розуміють як мотивована деструктивна поведінка, яка суперечить нормам (правилам) співіснування людей у суспільстві, і завдає шкоди об'єктам нападу (живим і неживим), приносить людям фізичні збитки або спричинює в них психологічний дискомфорт (негативне хвилювання, напружений стан, страх, пригніченість тощо). Агресивність супроводжується емоційними станами гніву, ворожості, ненависті тощо. Агресивні дії є: 1) засобом досягнення якої-небудь значущої мети; 2) способом психологічного розвантаження; 3) способом задоволення потреби в самореалізації і самоствердженні. Види агресії: фізична агресія (напад); вербальна агресія через форму (сварка, крик, вереск та ін.) та через зміст словесного реагування (погроза, прокльони, лайка та ін.); пряма і непряма агресія (наприклад, злісні плітки, нерозумні жарти, напад люті та ін.); інструментальна агресія, що є засобом досягнення якої-небудь мети; ворожа агресія (дії, метою яких є заподіяння шкоди об'єкту агресії); альтруїстична агресія, що має за мету захист інших від чиїхось агресивних дій; автоагресія (самозвинувачення, самоприниження, нанесення собі тілесних ушкоджень аж до самогубства) [22].

Вітчизняні та російські психологи також робили спроби дати визначення агресії та виділити її основні ознаки. Так, О.Р. Ратінов вважає, що агресія – це прояв агресивності в деструктивних діях, метою яких є нанесення шкоди тій чи іншій особі.

Найбільш вдалим, на думку Храмцова О.М., є наступне визначення терміна «агресія»: «Агресія – це цілеспрямована, руйнівна поведінка, яка суперечить нормам та правилам співіснування людей у суспільстві, яка наносить шкоду об'єктам нападу (живим та неживим), спричиняє фізичну шкоду людям або викликає у них психічний дискомфорт (негативні переживання, напругу, страх, тривогу тощо)». У відповідності з цим визначен-

ням агресію можна розподілити на два основних види: фізичну та вербальну (словесну). Під фізичною агресією розуміється такий акт поведінки, який вчиняється за допомогою насильства та руйнування. Під вербальною агресією розуміється такий акт поведінки, яка наносить шкоду потерпілому за допомогою слова. Це погрози, образи, наклеп тощо.

Російський вчений А.О. Реан вказує, що в рамках етико-гуманістичного підходу агресія як спричинення шкоди іншій людині розглядається як зло, як поведінка, що суперечить позитивній сутності людей.

Існує біологічне і психологічне пояснення агресивної поведінки та її виникнення. Біологічне пояснення включає в себе три підходи: етіологічний (агресія, як внутрішня енергія), соціобіологічний (агресія, як продукт еволюції) і генетика поведінки (агресія, як спадкова схильність).

Окрім цього, існують й інші визначення агресії і агресивної поведінки.

По-перше, під агресією розуміється активність, прагнення до самоствердження. Так, Л. Бендер, наприклад, стверджувала, що агресія – це тенденція наближення до об'єкта чи віддаленість від нього, а Ф. Алан описує її як внутрішню силу (не пояснюючи походження), що дає людині можливість протистояти зовнішнім силам.

По-друге, під агресією розуміються акти ворожості, атаки, руйнування, тобто дії, які шкодять іншій особі або об'єкту. Наприклад, Х. Дельгаро стверджує, що «людська агресивність є поведінкова реакція, яка характеризується проявом сили у спробі завдати шкоди або збитку особистості чи суспільству» [16, с.81].

Однак, агресія може мати як позитивний прояв, що служить життєвим інтересам (самоствердження, конкуренція, спортивні змагання), так і негативний (прояви гніву, прагнення завдати шкоди, ксенофобія і расизм тощо).

Відтак, питання про природу агресії, агресивної поведінки, залишається одним із невирішених до кінця проблем психологічної науки. Аналіз сучасних теоретичних обґрунтувань, на думку

Мандрик Л.М, Яценко І.П., Каракоця А.В., дозволив визначити, що агресія – це:

- вроджений інстинкт людини;
- результат фрустрації;
- результат соціального навчання;
- результат впливу біохімічних факторів.

Зрештою, автори стверджують, що враховуючи велику кількість висунутих протилежних теоретичних обґрунтувань щодо поглядів на причини виникнення агресії, сутності природи і факторів, які впливають на її прояви, то більшість із них підпадає під одну з чотирьох наступних категорій. Так, агресія, в першу чергу, стосується:

- вроджених спонукань або задатків;
- потреб, що активуються зовнішнім стимулами;
- пізнавальних і емоційних процесів;
- актуальних соціальних умов у поєднанні із випереджувальним навчанням [16, с.80].

Класичне визначення агресії було запропоновано А. Бассом. Він охарактеризував агресію як реакцію, що завдає шкоди іншому організму [14, с.17]. А. Басс виділив три основні шкали, у яких можна описати агресивні дії: 1) фізична – вербальна. Застосування сили стосовно іншої людини, нанесення тілесних ушкоджень, побиття, нанесення ударів холодною зброєю, поранення за допомогою вогнепальної зброї; 2) активна – пасивна. Агресія, що спрямована на іншу особу; 3) пряма – непряма. Прагнення фізично не дозволити іншій людині досягти бажаної мети або зайнятися бажаною діяльністю [5, с. 29]. З одного боку, ці визначення вважають занадто схематичними, так як вони включають в себе багато видів поведінки, що не стосуються категорії агресивного, а з іншого – не враховують такі поняття, як мислення та емоції. Для того, щоб поведінка людини визначалася як агресивна, вона повинна мати намір викликати негативні наслідки для об'єкта агресії, що передбачає очікування результату від певної дії. Тобто ця деталізація виключає ті моделі поведінки, в яких заподіяння шкоди було випадковим [11]. Згідно з вищезазначеним, більш чітке,

на думку Качанової Ю.В., визначення агресії було запропоноване Р. Бероном і Д. Річардсоном.

Вони вважають, що агресію варто розглядати як модель поведінки, а не як емоцію чи установку. Р. Берон і Д. Річардсон розглядають агресію як модель поведінки, а не як емоцію, мотив чи настанову. Агресія ж у суспільстві не відбувається без певних мотивів і настанов, і тому це явище складніше, ніж тваринна агресія, саме тому її доцільно визначати як насильство [8, с. 28].

Ряд важливих відмінностей у розумінні агресії відзначив Фешбах. Він розмежував експресивну, ворожу та інструментальну агресії (при цьому спочатку з розгляду виключається ненавмисна агресія). Експресивна агресія являє собою мимовільний вибух гніву та люті, нецілеспрямований, що швидко припиняється, причому джерело порушення спокою не обов'язково зазнає нападу. Інструментальну агресію Фешбах підрозділяє на індивідуально й соціально мотивовану (можна говорити також про корисливу і безкорисливу, антисоціальну і просоціальну агресії). У визначенні агресії та агресивної поведінки варто визначитися, чи включати аспект порушення суспільних норм як показник прояву агресивності. Наприклад, фізичний самозахист, або дисциплінарне покарання, є прийнятними формами соціальної поведінки, і саме тому агресивну поведінку варто розглядати в контексті порушення норм і цінностей суспільної моралі.

Л. Берковіц термін «агресія» позначає як деякий вид поведінки, фізичної чи символічної, яка мотивована наміром завдати шкоди комусь іншому. Однак, на думку Берковітца, при визначенні агресивності на основі порушення норм суспільства не враховується, що погляди сторін на норми суспільної поведінки можуть бути різними. Л. Берковітц відзначає, що до агресії індивіда спонукають подразники, що пов'язані з наслідками агресивних дій [28].

На думку А. Бандури, більшість особливостей нашої поведінки розвивається шляхом наслідування певним моделям [8].

Під «агрессивною поведінкою» (фр. agressif – викликаюча, войовнича; від лат. aggredior – нападаю) розуміють дії, що мають на меті заподіяння моральної або фізичної шкоди іншим. У межах цього тлумачення агресія розглядається як поведінка, метою

якої є нанесення шкоди певному об'єкту або людині. Орієнтація на агресію проявляється в діях, спрямованих проти особистості. Існує зв'язок між об'єктивною ситуацією та агресивною поведінкою людини [3, с. 27]. Мотивація агресивної поведінки може бути двоякою: біологічною та соціальною. Біологічна мотивація припускає наявність певних органічних даних для вияву агресивності, тобто таких її проявів, які є спонтанними і мало залежать від будь-яких зовнішніх впливів. Біологічна мотивація агресивності припускає спадкову чи органічну основу, а її прояв у людині залежить від того, як побудований і як функціонує з дитинства її організм. Соціальна мотивація агресивності, навпаки, тісно пов'язана із зовнішніми впливами. Соціальна мотивація агресивності базується на переконанні, що мотив, а відповідно і прояв агресивності людиною, є результатом научіння. Р. С. Хоманс вважає, що агресію може викликати ситуація, пов'язана із прагненням до справедливості. А. А. Реан, К. Бютнер та інші дослідники розглядають деякі випадки агресивного прояву як адаптивної властивості, що пов'язана з тривогою. Отже, під «агресією» прийнято розуміти мотивовану деструктивну поведінку, яка суперечить нормам співіснування людей у суспільстві, що наносить шкоду об'єктам (живим і неживим), фізичну шкоду людям або психологічний дискомфорт (негативні переживання, стан напруженості, страху й пригніченості) [17, с. 19].

Р. Сміт, Р. Браун і Дж. Тедеши у своїх роботах спонукають до відмови від уживання самого терміна «агресія» як неадекватного. Вони висувають новий підхід, що базується на використанні поняття примусової сили, за допомогою якого їм надається можливість описати види поведінки, деякі з яких можуть бути названі агресією з погляду спостерігача [1]. У статті «Агресія й теорія соціального впливу» Дж. Тедеши відзначав, що термін «агресія» не може відноситися до якогось одного виду людських дій. Скоріше за все, це сукупність дій, що використовує індивід. На його думку, агресія виникне в тому випадку, якщо: 1) комусь приписується намір заподіяти шкоду іншому; 2) вона не може бути виправданою в рамках прийнятої спостерігачем відповідної системи соціальних норм, принципів і традицій. Використовую-

чи поняття примусової сили, Дж. Тедеши й інші учені прагнуть пояснити, чому люди застосовують різні форми погроз і покарань у стосунках один із одним, заподіюють шкоду тощо. При цьому сам термін «агресія» виступає в ролі своєрідного ярлика, виконуючи суто допоміжну функцію: сприяє розумінню тих дій, у яких використовується примусова сила. Примус у даній теорії трактується як одна з форм соціального впливу, необхідна для того, щоб стримати або підкорити інших за допомогою сили. На відміну від поняття «примус», що є ширшим за поняття «агресивність» та «агресія», термін «насильство» має на увазі такий підтип, що належить до крайніх форм фізичної агресії. Досі поняття «агресивність», «агресія» і «насильство» ототожнювалися в суспільній свідомості як на побутовому рівні, так і на рівні наукового мислення. Так німецький соціолог Н. Еліас вважав, що агресія є тотожною жорстокості та почуттю насолоди від катування людей і руйнування, від доведення своєї тілесної переваги над іншими [20, с. 272]. Австрійський учений, засновник порівняльної етології К. Лоренц вважав, що у проявах агресивності і у «півнів, що побилися на смітнику», і «у собак, що гризуться», і «у хлопчаків, що розбивають одне одному носи», і у юнаків, що розпочинають «в корчмі бійку, вже трохи підфарбовану політикою», і в тих, хто хапається зопалу за ядерну бомбу, є одна підстава – внутрішньовидова агресія. А це серйозна небезпека, яка загрожує людству в сучасних умовах культурно-історичного і технічного розвитку» [15, с. 44-45]. У сучасній політології агресія кваліфікується як «пряме чи непряме застосування збройної сили однією державою проти політичної незалежності або територіальної цілісності іншої. Цей напад… характеризується ініціативою та задумом. Найнебезпечніша форма – збройний напад» [2, с. 18]. Біологічна взаємодія живих істот одне з одним та з оточуючою природою існувала до виникнення соціальної взаємодії, а з її виникненням біологічна взаємодія, з одного боку, стала необхідною передумовою існування та розвитку соціальної, а з іншого – її було включено в рух, що відбувається в соціальній сфері, вона трансформується ним і «перетворюється на модифікований момент руху соціального» [6, с. 33]. Агресія в соціальній сфері визначається за

допомогою гегелівського формулювання поняття насильства: «… насильство ззовні є особливе, що протистоїть особливому, захоплення його власності, нове страждання» [7, с. 179]. Як біологічне є передумовою соціального, так і агресія в природі є передумовою насильства в соціальній сфері. У соціальній сфері агресія людини проти людини, або групи людей протии іншої групи людей має нові риси і якості порівняно з агресією хижака в природі, і тому в соціалізованому вигляді вже виступає як насильство. Агресія в природі є доцільною необхідністю і проявляється в одних і тих самих формах майже без змін, забезпечуючи виживання виду. Агресія в суспільстві – це насильство. З розвитком суспільства вона набирає поміркованих форм завдяки прогресу розподілу функцій, посиленню взаємодії між індивідами, зростанню їх залежності одне від одного та від технічного апарату [20, с. 271]. Вона виходить за межі необхідності забезпечення фізіологічного виживання людської істоти і стає соціальною дією, здійснює руйнівний вплив на об'єкт не стільки фізично, скільки психічно, підпорядковуючи і руйнуючи його суб'єктивну волю, світогляд, настановлення, мотиви діяльності та емоції.

Терміни «агресія» та «агресивність» вживають для визначення різноманітних насильницьких дій. Агресія та агресори завжди оцінюються суспільством як негативні, асоціальні дії, як прояв грубої сили. В основному ж під цими поняттями розуміється загрозлива поведінка, що об'єднує в собі багато понять: насильство, агресивні дії, агресивна поведінка, асоціальна поведінка, ворожість, жорстокість, конфлікт, злочин, вбивство, негативна взаємодія та ін. Так, у психоаналізі агресивність тлумачиться як сила, з якою людина проявляє свою любов і ненависть стосовно оточуючих чи до самої себе. В соціодинамічній теорії агресивність – це невротична захисна реакція людини, яка відчуває загрозу задоволення своїх потреб, цінностей, гідності, бачить себе відстороненою та приниженою. Афективно-динамічний підхід розглядає агресивність як готовність чи схильність людини до реалізації агресивної моделі поведінки. Агресивність також розглядають як стійку рису особистості, що проявляється в готовності до агресивної поведінки.

Рівні її визначаються як навчанням у процесі соціалізації, так і орієнтацією на культурно-соціальні норми, найважливішими з яких є норми соціальної відповідальності і норми відплати за акти агресії. «Агресивність – одна із вроджених установок, яка виражається у прагненні до наступальних дій, спрямованих на завдання збитків або знищення об'єкта» [19, с. 8]. Протилежної думки дотримується В. Клайн. Він вважає, що в агресивності є «певні здоровіші риси», які можуть виявитися корисними для суспільного життя. Це такі риси, як наполегливість, ініціатива, завзятість, прагнення до перемоги, подолання перешкод. Ці якості властиві лідерам і переможцям [21, с. 62]. Біологічний словник трактує агресивність, як рису характеру, що виражається у ворожому ставленні людини до інших людей, до тварин, до навколишнього світу. Агресивними називаються такі дії і таке відношення людини, яке, будучи ворожим, водночас не викликається будь-якими об'єктивними причинами, не може бути виправдане обставинами, що склалися, або міркуваннями морального чи юридичного характеру, зокрема – необхідністю самооборони або захисту інших людей [4].

Незважаючи на те, що більшість науковців вважають, що агресія є негативним явищем, вбачається все-ж-так, що агресивність як характеристика людини притаманна людини з народження як біологічній істоті та служить для реалізації, задоволення основоположного інстинкту – інстинкту самозбереження. І перебуваючи у суспільстві прояви агресії знаходять свій вираз у поведінці людини. Соціальні інституту можуть спрямовувати прояви агресивності як в позитивному так і в негативному напряму.

Готовність суб'єкта до агресивної поведінки розглядається як відносно стійка риса особистості – агресивність. Причинами агресивності є конфліктність, порушення емоційних зв'язків у родині, умови сімейного виховання. Агресивні дії можуть бути спрямовані на самого себе (аутоагресія) – самогубство, самоприниження, самозвинувачення [23]. Поняття агресивної поведінки тісно пов'язано з такими поняттями, як агресивна дія, жорстокість, ворожість, примус та насильство. «Агресивність з'являється на світ разом із народженням дитини – це природна реакція

на перешкоди, що заважають задоволенню життєво важливих потреб, реалізації «принципу задоволення» [10, с. 19]. Якщо ситуації, що сприяють виникненню агресивності, повторюються з певною частотою, то агресивність переходить у рису особистості, яка може впливати на її характер, що обумовлює типовий для даної особистості спосіб поведінки в певних життєвих умовах і обставинах. Тобто якщо агресивність не стала рисою особистості, то у відповідь на виникнення даного стану випливають агресивні дії. Під «агресивними діями» розуміються деструктивні дії, що виступають як засіб досягнення будь-якої мети; спосіб психічної розрядки, задоволення блокованої потреби особистості і зміни діяльності; форма самореалізації й самоствердження. Виділяють наступні форми прояву агресивних дій: фізична (нанесення тілесних ушкоджень), вербальна (словесний прояв агресивності), пряма і непряма, аутоагресивна (самозвинувачення, самознищення, самогубство), ворожа (заподіяння шкоди), інструментальна (використання агресії для досягнення мети). Агресивні дії – це прояв агресивності як ситуативної реакції. Коли агресивні дії повторюються, то в цьому випадку слід говорити про агресивну поведінку. Якщо ж агресивність є особистісною рисою, то ми маємо справу з агресією як формою поведінки даної особистості [13]. Агресивність, як властивість особистості, розмежовується в більшості випадків з поняттями «жорстокість» і «ворожість». Ці два поняття розрізняють за ознакою – «заподіяння страждань заради страждань». Агресивна людина може і не бути жорстокою, а жорстока людина завжди агресивна. Як ми вже відзначали вище, агресивність відносять і до категорії властивостей особистості. Одна з основних ознак властивостей полягає в тому, що вони завжди виражають відношення людини до певної сторони дійсності» [25, с. 28].

Качанова Ю.В. у своїх дослідженнях приходить до висновку, що згідно з вищерозглянутими визначеннями, агресію можна розглядати як біологічно доцільну форму поведінки, яка сприяє виживанню та адаптації. З іншого боку, агресія розцінюється як зло, поведінка, що суперечить позитивній сутності людей. Таким чином, агресія – це будь-яка форма поведінки, яка націлена на

спричинення шкоди іншій живій істоті, яка не бажає подібного поводження. Агресивність же варто розглядати як відносно усталену рису особистості, що виражає готовність до агресії. Через свою усталеність та входження в структуру особистості агресивність може визначати загальну тенденцію поведінки [11, с.54].

Підсумовуючи вищевикладене, слід сказати, що питання про природу агресії залишається одним із невирішених до кінця проблем науки. В більшості випадків цей феномен позначають з негативної сторони, однак все частіше звертають увагу на позитивні аспекти прояву цього явища. Додаткових досліджень потребують питання вивчення співвідношення понять агресія, агресивність, агресивна поведінка та насильство.

1. *Агрессия – проблемы и поиски в западной философии и науке / Т. Г. Румянцева. – Минск: Университетское, 1991. – 148 с.*
2. *Агрессия. Политология: Энциклопедический словарь / общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. – М.: Моск. коммерч. ун-т, 1993. – 431 с.*
3. *Беличева С. А. Основы превентивной психологии / С. А. Беличева. – М., 1993.*
4. *Биологический энциклопедический словарь / гл. ред. М. С. Гиляров ; редкол.: А. А. Баев, Г. Г. Винберг, Г. А. Заварзин и др. – М.: Сов. энциклопедия, 1986. – 831 с.*
5. *Бэрон Р. Агрессия / Р. Бэрон, Д. Ричардсон. – СПб.: Изд-во «Питер». 1998. – 336 с.*
6. *Вазюлин В. А. Логика истории. Вопросы теории и методологии / В. А. Вазюлин. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 328 с.*
7. *Гегель Г. Конституция Германии. Политические произведения / под ред. Б. М. Кедрова. – М.: Изд-во «Наука», 1978. – 437 с.*
8. *Годфруа Ж. Что такое психология: в 2 т.: пер. с фр. / Ж. Годфуа. – М.: Мир, 1992.*
9. *Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Психологический словарь-справочник / М. Дьяченко, Л. Кандыбович. – Мн.: Харвест, 2001. – 576 с.*
10. *Журавлев Д. Подростковая агрессивность – психологическая закономерность или социальный феномен? / Д. Журавлев // Народное образование. – № 2. – 2003. – С.185-192.*
11. *Качанова Ю.В. Агресивність та агресія як соціологічні категорії / Ю.В. Качанова. – Наукові праці. Соціологія. – Випуск 133. Том 146. – С.50-54.*

12. *Кизименко Л.Д., Бєдна Л.М. Словник-довідник соціального працівника (для студентів та соціальних працівників). Міні-глосарій. – Львів, ДЦ МОУ. – 2000.*
13. *Ковальчук А. В. Педагогическая коррекция агрессивного поведения подростков / А. В. Ковальчук, Н. Г. Рукавишникова, Д. Н. Журавлев. – Ярославль: Ярославльский государственный педагогический университет, 2004. – 116 с.*
14. *Крейхи Б. Социальная психология агрессии / Б. Крейхи. – Спб.: Питер, 2003. – С. 17.*
15. *Лоренц К. Агрессия (так называемое «зло») / К. Лоренц; пер. с нем. Г. Швейника. – СПб.: Амфора, 2001. – 349 с.*
16. *Мандрик Л.М. Дослідження феномену агресивності майбутніх фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій / Л.М. Мандрик, І.П. Яценко, А.В. Каракоця // Пожежна безпека: теорія та практика. №13. – 2013. – С. 79-85.*
17. *Мещеряков Б. Г. Большой психологический словарь / Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – СПб.: Прайм- Еврознак, 2003. – 666 с.*
18. *Морозова Т.Р. Причини, динаміка та способи реалізації агресії у засуджених: автореф. дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.06 / Тетяна Романівна Морозова; НАВС України. – К., 2001. – 18 с.*
19. *Новейший психологический словарь / Шапарь В.Б. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2009. – 816 с.*
20. *Норберт Э. О процессе цивилизации. Социогенетические и психологические исследования. – Т. 1. Изменения в поведении высшего слоя мирян в странах Запада / Э. Норберт. – СПб.: Университетская книга, 2001. – 332 с.*
21. *Осницкий А. К. Психологический анализ агрессивных проявлений учащихся / А. К. Осницкий // Вопросы психологии. – № 3. – 1994. – С.61-68.*
22. *Приходько Ю.О., Юрченко В.І. Психологічний словник-довідник: Навч. посіб. – К.: Каравела, 2012. – 328 с.*
23. *Психологический словарь/ Под ред. А. В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М., 1990. – 607 с.*
24. *Психологічний словник/ За ред. В.І. Войтка. – К.: Вища школа. – 1982. – 218 с.*
25. *Сенько Т. В. Источники агресивного поведения детей / Т. В. Сенько. – Минськ: Вид-во «Минськ», 2002. – 187 с.*
26. *Словник української мови [Текст] : у 20 т. / НАН України, Укр. мов.-інформ. фонд. – К. : Наукова думка, 2010.*

27. *Словник української мови: в 11 томах. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР / гол. ред. кол. І. К. Білодід. – Київ: Наукова думка, 1970-1980. – Том 1, 1970. – С. 18.*
28. *Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность : [в 2 т.] / Х. Хекхаузен. – М. : Прогресс, 1986. – Т. 2.*

Петечел О.Ю. Теоретичний аналіз проблеми агресії

Стаття присвячена дослідженню поняття та природи явища «агресії». В роботі аналізується генезис зміни розуміння феномену агресії представниками різних наукових теорій та концепцій. Проаналізовано основні сучасні наукові праці, присвячені вивченню проблеми агресії. Окрему увагу приділено співвідношенню понять «агресія» з суміжними поняттями «агресивність», «насильство», «агресивна поведінка». В статті проведено стислий теоретичний аналіз проблеми агресії та окреслено подальші напрямки роботи щодо удосконалення сучасного розуміння даного явища.

Ключові слова: агресія, агресивність, насильство, агресивна поведінка.

Петечел А.Ю. Теоретический анализ проблемы агрессии

Статья посвящена исследованию понятия и природы явления «агрессии». В работе анализируется генезис изменения понимания феномена агрессии представителями различных научных теорий и концепций. Проанализированы основные современные научные труды, посвященные изучению проблемы агрессии. Особое внимание уделено соотношению понятий «агрессия» со смежными понятиями «агрессивность», «насилие», «агрессивное поведение». В статье проведен краткий теоретический анализ проблемы агрессии и намечены дальнейшие направления работы по совершенствованию современного понимания данного явления.

Ключевые слова: агрессия, агрессивность, насилие, агрессивное поведение.

Petechel O. Y. Theoretical analyze of problem of aggression

The article is dedicated to research of notion and nature of phenomenon of «aggression». The work gives analysis of genesis of understanding of phenomenon of «aggression» by representatives of different science theories and conceptions. The author makes an analysis of main modern science works dedicated to research of problems of aggression. Special attention is paid to the correlation of the concepts of «aggression» with the related concepts of «aggressiveness», «violence», «aggressive behavior». The article has the brief theoretical analysis of aggression and outlines future directions for improvement the current understanding of this phenomenon.

Keywords: aggression, aggressiveness, violence, aggressive behavior.